

obrnile hrbet, kar mu je poslabšalo gmotni položaj. Sploh pa je poklicno dejavnost zanemarjal, ker je na prvo mesto postavljaj družbeno področje. Če k temu dodamo, da se je dobesedno razdajal, predvsem s podpiranjem revnih študentov, potem je jasno, zakaj se je, predvsem proti koncu življenja, soočal z zelo hudimi finančnimi težavami.

Je pa Lavrič ostal član predstavniškega telesa (deželnega zbora), kjer je nadaljeval s prizadevanji za uresničevanje zahtev šempaškega tabora, v prvi vrsti poučevanja v slovenskem jeziku na vseh ravneh in uradovanja v slovenščini. Marušič dokazuje, da merjenje moči med italijansko večino in slovenskimi predstavniki v deželnem zboru ni bilo vedno narodno pogojeno. Kot primer navaja obstrukcijo italijanskih članov zbora ob glasovanju za financiranje popravila cest na Tolminskem, ki so ga nekateri prikazali kot spor o rabi slovenščine v deželnem zboru.

Goriška je bila prva slovenska dežela, kjer je bila dosežena sprava med obema taboroma (1875), t. i. slogaštvo, ki ga je podprl tudi Lavrič. Odjuga se je začela na kulturnem področju z združevanjem pevskih zborov, nadaljevala pa, čeprav s težavo, na političnem polju. Bil pa je to dogovor s figo v žepu, ki je resda pomiril duhove, ni pa vlil zaupanja med liberalci in katoličani.

Marušič opisuje Lavričev umik iz Gorice v Tolmin v času, ko mu je bolezen načela zdravje in ko se je neuspešno zdravil. Zadnja leta mu je močno opešal vid, imel pa je tudi psihične težave. Življenje se mu je izteklo marca 1876 s samomorom v enem od goriških hotelov. O njegovi priljubljenosti priča podatek, da ga je na zadnji poti spremljalo 4.000 ljudi.

V monografiji je Lavrič prikazan mnogostransko. Poleg delovanja na političnem področju je energijo usmerjal v publicistiko, pri čemer je posegal v vprašanja šolstva, kulture, kmetijstva, obrti in trgovine. V določenem obdobju je bil učitelj deklamacije in govornišva na goriški gimnaziji. Marušič je zbral pesmi, ki so jih različni avtorji posvetili Lavriču, in opisal njemu posvečena obeležja.

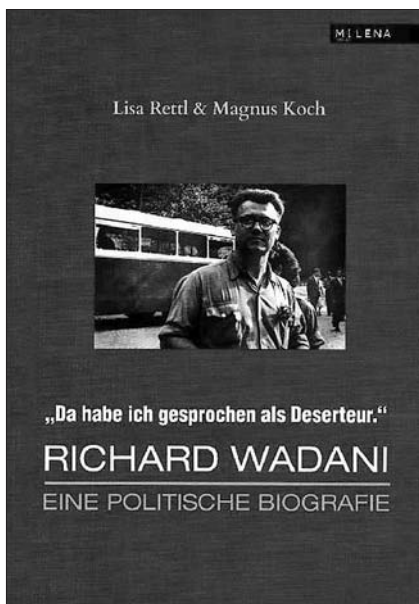
Študija o Karlu Lavriču je zgodba o času, ki je bil v marsičem prelomen, čeprav hkrati podoben današnjemu, predvsem zaradi večnih razprtij in, po drugi strani, iskanja skupnih poti. To je zgodba o razhajanjih in srečanjih, o pragmatizmu in idealizmu, zlasti v umetnosti mogočega – politiki z njenimi različicami.

Ivan Vogrič

Lisa Rettl in Magnus Koch, »Da habe ich gesprochen als Deserteur.«

Richard Wadani. Eine politische Biografie. Wien: Milena Verlag, 2015, 295 str.
(s fotografsko dokumentacijo)

Marsikateri načitan in izkušen zgodovinar se bo vprašal, kdo je vendar Richard Wadani, ki mu Lisa Rettl in Magnus Koch namenjata obširno biografsko razpravo.

Bil je eden izmed številnih »malih ljudi«, ki se je vse od svoje zgodnje mladosti naprej zapisal delavskemu gibanju. Najprej je deloval v vrstah socialdemokratskega gibanja v Pragi, zatem je desetletja vse svoje moči namenjal Komunistični partiji Avstrije in deloval na Dunaju, dokler se v poteku krize avstrijskih komunistov konec šestdesetih let prejšnjega stoletja kot posledici intervencije varšavskega pakta na Čehoslovaškem ni oddaljil od njih, izstopil iz partije in se spet približal socialdemokratu. Njegovo življenje je po eni strani bistveno krojil mednarodni družbenopolitični razvoj, saj je kot avstrijski državljani na Čehoslovaškem jeseni 1938 kar naenkrat postal državljani nemškega rajha in kot tak moral decembra 1938 zapustiti močno okrnjeno Češko, po drugi

strani pa je po vojni občutil tudi moč avstrijske birokracije, saj je vse do 19. aprila 1957 nemoteno živel kot Richard Wedenig. Tega leta ga je dunajski matičar spomnil na koroški izvor njegovih prednikov po očetovi strani, ki so se v matičnih knjigah pojavljali kot Wedeniggi, Wedenigi, Wedeniki in Benediki s pristavkom »recte Wadani«. »Recte Wadani« je potem kot družinsko ime uveljavil matičar z besedami: »Sto let ste se lahko pisali Wedenig, sedaj se pišete Wadani.«

Biografija je nastala na osnovi devetih obširnih pogovorov z Richardom Wadanim, ki je sam v epilogu zapisal: »Avtorici in avtorju knjige, s katerima se čutim – tako kot z vsemi ostalimi – prijateljsko povezanega, bi se prav iz srca rad zahvalil za to, da sta celotno obdobje moje biografije tako odlično zgodovinsko dokumentirala in podkrepila. Šele tako, menim, je postala knjiga vredna branja.« Odlomki, ki sta jih avtorica in avtor dobesedno povzela po pripovedovanju Wadanija, so postavljene kurzivno. V petih delih se pred nami odvije življenje in delo Richarda Wadanija.

Richarda Wadanija so številni Avstrijci zaznali šele po njegovi upokojitvi, ko je z dvema iniciativama zbudil politično pozornost. S pomočjo tima mladih raziskovalcev in stranke Zelenih je sprožil parlamentarno razpravo o rehabilitaciji dezertirjev-Avstrijcev iz wehrmacha, jo vodil vse do sprejetja ustreznega zakona v avstrijskem parlamentu, zatem pa stopil še na čelo odbora, ki je zasledoval namen, da se prav tem dezertirjem na centralnem dunajskem prostoru postavi spomenik. Ta cilj je odbor dosegel. Spomenik je bil odkrit 24. oktobra 2014 v neposredni bližini sedeža Urada zveznega kanclerja in sedeža zveznega predsednika, in sicer na mestu, ki ga je nekdanji avtoritarni režim namenil svojemu »mučeniku«, žrtvi nacističnega puča leta 1934, Engelbertu Dollfußu. Odnos tega avstrijskega kanclerja do delavstva je Richard Wadani kot šolar spoznal že v prvih mesecih leta 1934, ko je njegova družina v Pragi solidarno gostila nekaj šuchbinderjev, ki so po delavski vstaji februarja 1934, vojaško

jo je zadel prav Dollfuß, zbežali na Čehoslovaško, kot je to naredilo tudi vodstvo Socialdemokratske delavske stranke.

Richard Wadani se je rodil 11. oktobra 1922 v Pragi v delavski družini. Mati je bila šivilja, oče pa mehanik-manipulant v Nemškem teatru v Pragi. Šolal se je v ljudski in meščanski šoli z nemškim učnim jezikom, vendar gladko govoril tudi češčino. Svojo politično socializacijo je sprva doživel v socialdemokratskih organizacijah in društvih, vendar se je kmalu približal komunističnim. Zanimale so ga predvsem športne dejavnosti in dejavnosti, povezane z aktivnostmi v prostem času. Vse so se dotikale tudi političnega šolanja, ki je pri Richardu Wadaniju zbudilo politično zavest, distanco do nemškonacionalnih turnerjev in solidarnost oz. povezanost s sorodnimi češkimi organizacijami. V Pragi se je seznanil tudi s številnimi judovskimi meščanskimi otroki in mladinci. V šoli je spoznal učitelje levičarje. Posebej ga je privlačila odbojka, zanimala pa sta ga tudi namizni tenis in gimnastika. Avtorica in avtor v skopih besedah orišeta značilnosti češkoslovaške politike v času med obema svetovnima vojnama, kratko omenjata etnično sestavo prebivalstva države, politično strukturo, nastanek komunistične partije in razmerje do sudetskih Nemcev. V ospredju vsega dogajanja pa je bilo socialno vprašanje, saj se je država soočala z 800.000 brezposelnimi, kljub temu pa v tridesetih letih prejšnjega stoletja sprejela veliko število političnih beguncev iz avtoritarne avstrijske stanovske države in tudi iz nemškega rajha. Država je bila edina v srednji Evropi, kjer je še funkcionirala parlamentarna demokracija, kar avtorica in avtor premalo upoštevata, predvsem pa je bila industrijsko razvita. Namig na ekstremno češko desnico je sicer umesten, vendar ostaja nepojasnjeno, ali je igrala kako vlogo v politiki države in kakšna je ta bila. Münchenski sporazum, ki je Sudete pripisal nemškemu rajhu, dele države pa Poljski in Madžarski, označujeta kot največjo travmo. Ta je prekinil tudi Wadanijevo poklicno pot in ga naposled napotil na njemu povsem tuj Dunaj, kjer je bilo mesto decembra 1938 zavito v nacistične zastave, prebivalstvo pa je po zaznavanju Wadanija pridno in neprestano »hajlalo«.

Dunaj je Richarda Wadanija in njegovo mater – oče se je že nekaj let prej ločil – sprejel neprijazno. Richard Wadani se ni znašel, ni vedel, komu lahko politično zaupa. Šele s pomočjo svoje mame je našel stik z ilegalnimi komunisti. Eden izmed njih mu je svetoval, naj se prostovoljno javi k vojnemu letalstvu. Vrnil se je na okupirano Čeko in tam zaman iskal svoje tovariše. O svojih učiteljih levičarjih je izvedel, da so se pridružili upor, bili zajeti in likvidirani. V Pragi je zaman iskal tudi svoje judovske sošolke in sošolce. Osvajalni pohod nemških armad ga je pripeljal vse do Kavkaza. V Ukrajini je izvedel o stalinističnih čistkah pa tudi marsikaj o vzrokih in posledicah lakote v tridesetih letih. S prebivalstvom je brez večjih težav lahko navezal stike, ker je dobro obvladal ruščino. Znanje jezikov pa ga je naposled privedlo k obveščevalni službi nemškega letalstva. Skupaj z drugimi je zasliševal ruske pilote in analiziral njihove podatke, eni skupini pa omogočil pobeg. Že na ruskih bojiščih je razmišljal o pobegu, vendar svojih načrtov ni uresničil. V zaledju je spoznal ravnanje nemških enot, ob umiku pa opazoval posledice uničevalne vojske na materialu in ljudeh. Naposled je bil poslan na zahodna bojišča, od koder je blizu Aachena 16. ok-

tobra 1944 dezertiral k zahodnim zaveznikom. Američane je spraševal, ali v sestavu njihovih vojaških formacij obstaja kaka avstrijska enota. Ameriški major se mu je po njegovem pripovedovanju smejal, to zanimal in ga opozoril, da pa so pri njih Čehi. Richard Wadani se je prijavil in tako prišel v sestavo II. brigade čeških vojaških sil v eksilu ter bil poslan v Anglijo. Vojaških operacij se ni več udeležil, pač pa je poleti in jeseni bil dodeljen konvojem, ki so z osnovnimi potrebščinami iz Anglije oskrbovali Češkoslovaško.

Konec decembra 1945 je dobil vest, da njegova mama še živi, zato se je odločil, da zapusti II. češko brigado in odrine na Dunaj, kamor je došel januarja 1946. Ta mu je bil enako tuj kot decembra 1938. Prvo zaposlitev je našel kot mehanik pri angleški zasedbeni sili. Kmalu je bil soočen s politično realnostjo. Ko je iskal drugo zaposlitev in v prošnjah omenil, da je dezertiral, je spoznal, da tega ni nihče cenil. Retzl in Koch opozarjata, da je bila »prava« interpretacija zgodovine od maja 1945 centralna držav-nopolitična skrb avstrijskih vladnih reprezentantov, in pravita: »Šlo je skratka za to, da se s strani aliiranih priznajo kot ‚žrtev‘ in kot ‚osvobodjena država‘. To naj bi – tak je bil cilj – Avstrijo mednarodnopravno obvarovalo pred tem, da kot udeleženec v vojni na strani nemškega rajha plača obširna reparacijska in odškodninska plačila, deželi pa omogoči tudi ugoden položaj, da sama stavi teritorialne zahteve (glede Kanalske doline, Južne Tirolske, Ödenburga).« Omenjata znamenito knjigo *Rot-Weiß-Rot-Buch* (Dunaj, 1946), ki je bila namenjena zaveznikom in v kateri je po mnenju avtorice in avtorja dezertacija še pozitivno konotirana. Vprašanje je, ali ni to že zelo pozitivna interpretacija stavka oz. stavkov v knjigi, ki govorijo o prestopu Avstrijcev v vrste aliiranih, da bi se z njimi borili za osvoboditev očetnjave. Retzl in Koch namreč ne tematizirata recepcije imenovane knjige po aliiranih. Negativno sovjetsko oceno knjige so prevzele druge komunistične države in njihovi tiski, tako tudi Federativna ljudska republika Jugoslavija in slovenski tisk. Rusi so dokumentacijo namreč ostro zavrnil in februarja 1947 – verjetno tudi na pritisk Jugoslavije ali za njeno pomiritev – zahtevali, da Avstrija nemudoma pojasni svoj doprinos k svoji osvoboditvi, kot je zahteval moskovski memorandum. Avstrija je tej zahtevi takoj ugodila, vendar aneks »m« k avstrijskemu stališču za pogajanja o državni pogodbi ni nič drugega kot slab in površen povzetek imenovane knjige oziroma tistih njenih delov, ki govorijo o oboroženem odporu. Februarja 1947 so Avstrijci dobro ocenili mednarodni položaj in poznali stališča zahodnih velesil.

Tudi če pritrdimo mnenju avtorice in avtorja, da je bila za kratek trenutek v avstrijski zgodovini dezertacija vrednotena kot pozitivno dejanje, velja opozoriti na nadaljnji vidik, ki ga puščata ob strani. Ko je imenovana knjiga poleti 1946 zagledala luč sveta, so se povratniki iz vojne že zbirali pod nesumljivimi zastavami. Ni še raziskano, kdo je prevzel iniciativo: ali je to bila Cerkev ali so to bile skupine bivših vojakov. Vsekakor so se poleti 1946 zvrstile zahvalne maše in zahvalne procesije za srečno vrnitev iz vojske in tu prvič zaznamo sistematično ponavljanje znamenitega gesla, da so vojaki izpolnjevali svojo dolžnost.

Povojna življenjska pot Richarda Wadanija je bila tesno povezana s Komunistično stranko Avstrije, ki ji je pristopil aprila 1946. Lahko pa bi tudi rekli, da je njegova

zgodovina tudi zgodovina partije z zornega kota njenega zavzetega in predanega nižjega oziroma srednjega kadra, ki je pridno sledil direktivam tudi v primerih svoje poklicne poti: ko je partija klicala, je bil na mestu. K Wadanijevi sreči so se želje partije pogosto ujemale z njegovimi osebnimi ambicijami in nagnjenji. Rad je delal z mladimi in rad se je ukvarjal s športom. Poklicno je bil najprej navezan na podjetja USIA (koncern za upravljanje s sovjetskim premoženjem v Avstriji), potem na partijsko tiskovno in založniško hišo Globus, zatem na partijsko transportno podjetje Express, dokler ni postal referent za šport, kjer se je osebno posebej posvečal odbojki in namiznemu tenisu. K poklicnem delu je prišlo delo za partijo na področju športa in sindikata. Angažiral se je v vrstah Svobodne avstrijske mladine in se v tej svoji funkciji srečeval tudi s funkcionarji Zveze slovenske mladine za slovensko Koroško, na Hodiškem jezeru pa tudi s predstavniki Zveze slovenske mladine iz Ljubljane. Z zadnjimi je diskutiral o informbiroju oziroma o sporih med Stalinom in Titom ter o jugoslovanskem zadržanju do grških partizanov. Na avstrijskem političnem prizorišču je zaznal porast konservativnih sil, se soočal s povratniki iz vojne in njihovim organiziranjem v društvih kameradov, ki so imela svoj vpliv zlasti na podeželju. Veliki stranki sta se konec štiridesetih let prejšnjega stoletja začeli boriti za bivše naciste in v njih videli velik potencial volivcev.

Richard Wadani je prav v Komunistični partiji Avstrije in v Svobodni avstrijski mladini videl svojo domovino in se podrejal v prid kolektivu. Te identifikacije niso mogli omajati dogodki leta 1951, ko so na Dunaju delavci množično demonstrirali in ko je po njegovem odpovedal sindikat. Trenutek negotovosti pa je ostal. Taki trenutki odtujitve od partije so se množili ob dogodkih na Madžarskem leta 1956, boleče je občutil, da tudi v partiji ni bilo mogoče razpravljati o justifikaciji oziroma likvidaciji šuchbindlerjev v Sovjetski zvezi, ki so mu leta 1934 tako prirasli k srcu. Niti ni mogel načeti svoje povsem osebne odločitve, vprašanja svoje dezertacije, ki jo je izvedel na napačnem mestu in v napačnem trenutku, vsaj tako je s pogledom na partijo presodil sam. Spomnil se je tudi preloma Tita s Stalinom in na posledice, ki jih je partija v zvezi s tem nosila na Koroškem. Postopni razhod in naposled prelom s partijo pa je povzročilo vkorakanje sil Varšavskega pakta v Češkoslovaško, ko se je poklicno že preusmerjal. Hotel je postati športni učitelj in se za to šolal na Zveznem zavodu za telesno vzgojo. Študij je zaključil leta 1970 in takoj našel zaposlitev kot predavatelj in trener na omenjenem zavodu. Predaval je na Dunaju, v Gradcu, Salzburgu in Linzu. Ko se je leta 1984 upokojil, je prevzel športno sekcijo pri Socialdemokratski zvezi penzionistov. V najkrajšem času je število športnih odsekov dvignil s 34 na 1146.

Čeprav nikakor ne moremo podcenjevati delovanja Richarda Wadanija v vrstah Komunistične stranke Avstrije, je povsem jasno, da se je v avstrijsko povojno zgodovino zapisal kot centralni akter razprav o rehabilitaciji dezerterjev, ki so jo v letih 1998/99 sprožili Zeleni najprej na lokalni ravni, kmalu pa jo prenesli na parlamentarno. Wadani je svoje nasprotovanje povojnim avstrijskim epigonom nacionalsocializma začel takoj, ko so se v začetku petdesetih let dvajsetega stoletja pojavili na družbenopolitični sceni. Te je videl predvsem v Avstrijski zvezi turnerjev (Österreichischer Turnerbund) in v Avstrijski zvezi kameradov (Österreichischer Kameradschaftsbund).

Zaveznike je našel le v partiji in njenih organizacijah ter v strankinem listu. Ni bil neuspešen. Skupaj z drugimi je uspešno nasprotoval sprejetju turnerjev v Centralno športno komisijo, njihovo organizacijo je sodišče obsodilo kot neonacistično.

Odločilni za končni uspeh Richarda Wadanija so bili med drugimi ti dejavniki: njegova vztrajnost, ki jo je kazal predvsem z neprestanimi pismi bralcev v raznih listih, njegova sposobnost, da je znal najti stik z raziskovalci novejše avstrijske zgodovine, pravilno je ocenil spremembe v miselnosti prebivalstva glede nacistične preteklosti in preobrat miselnosti v večinskem delu političnih elit, ki je bil zaznaven v tem, da Avstrije niso več videle le kot žrtve, temveč so spoznale, da so bili Avstrijci tudi na strani storilcev. Pozorno je spremljal razprave glede dezerterjev v Nemčiji in se povezal s stranko Zelenih. Ko je prišla v Avstriji na oblast koalicija ljudske in svobodnjaške stranke, so Wadanijeva prizadevanja in prizadevanja njegovih zaveznikov zastala, vendar niso bila pretrgana. Razprave so intenzivneje potekale pred ozadjem tako imenovane afere Waldheim (1986), afere Walter Reder (1985), postavitve spomenika Avstrijcem v Stalingradu (1996) in nazadnje precej zmešanega govora poslanca Siegfrieda Kampla v zveznem svetu avstrijskega parlamenta (2005), ko je vehementno nastopil proti vsaki rehabilitaciji dezerterjev. Wadanijeva prizadevanja, da dunajska občina odpove častni grob na Centralnem pokopališču pilotu in nacistični ikoni Walterju Nowotnyju, so se vlekle od 1992 do 2003. Zgodovinopisje se je v tem času začelo zanimati za usodo dezerterjev najprej na lokalni ravni na Predarlskem. V Mauthausenu je bil leta 1987 postavljen prvi spominski kamen dezerterjem v Avstriji, razstavi o wehrmachtu hamburškega Instituta za socialne razprave sta sprožili širok interes prebivalstva in pripeljali do intenzivnejših razprav o vključenosti vojske v zločine zlasti na vzhodnih bojiščih, ustanovljen je bil nacionalni fond, ki se je posvetil tudi marginaliziranim skupinam žrtev nacizma.

Richard Wadani je občutil kot posebno slabost, da dezerterji niso imeli svoje organizacije. Ko so bili zaznavni že prvi rezultati znanstvenih analiz glede dezerterjev in ko so Zeleni v parlamentu sprožili prve zakonske iniciative v njihovo korist, mu je uspelo ustanoviti komite oseb, ki naj bi boj za rehabilitacijo vodil naprej in koordiniral vsa prizadevanja. Šele po šestih letih je bil komite preoblikovan v društvo. Koaliicijska vlada ljudske in svobodnjaške stranke se je medtem otepala mednarodnopolitične izolacije. V parlamentu je Zelenim in Socialdemokratski stranki uspelo prodreti s predlogom, da vlada oziroma pristojno ministrstvo financira poseben raziskovalni projekt. Predlogu se ljudska stranka ni mogla upreti in je glasovala za. V vrstah socialistov je na pobudo Casparja Einema skupina raziskovalcev interno raziskala vpletenost lastnih ljudi v nacionalsocializem in objavila rezultate v knjižni obliki. Omenjeno raziskavo je opravil tim univerzitetnega profesorja Walterja Manoscheka. Komite oseb je maja 2004 sklical tiskovno konferenco, ki je v tisku odmevala predvsem zaradi tega, ker sta jo zapustila dva vidna konservativna odpornika, založnik in diplomat Fritz Molden in generalni direktor Creditanstalta Heinrich Treichel. Walter Manoschek, ki je konferenco vodil, ni ugodil njihovi zahtevi, da se vsi navzoči priznajo k tako imenovani tezi o Avstriji in Avstrijcih kot »kolektivnim žrtvam«. Manoschek je tezi pritrdil le glede državnopravne dimenzije, namreč, da je

Avstrija okupiral in zasedel nemški rajh. Postopoma so v komiteju izoblikovali skupni imenovalec. Ne glede na motivacijo dezertacije naj bi zakon upošteval vse žrtve zločinskega (vojaškega) pravosodja.

Mejnik v prizadevanjih za rehabilitacijo dezerterjev je pomenila razstava iz leta 2007 *Kar je bila tedaj pravica*, ki jo je komite okoli Wadanija prevzel iz Zvezne republike Nemčije, jo prilagodil avstrijskim potrebam in jo 1. septembra 2009 predstavil na Dunaju kot potujočo. Postavitev razstave je omogočil širok krog osebnosti, odprla jo je predsednica parlamenta Barbara Prammer. Ta je obljubila, da se bo v parlamentu zavzela za rehabilitacijo dezerterjev. Leta 2010 je izšla knjiga Thomasa Geldmacherja idr. (izd.) »*Da machen wir nicht mehr mit ...*« *Österreichische Soldaten und Zivilisten vor Gerichten der Wehrmacht*, ki je v široki meri upoštevala tudi odpor Slovencev na Koroškem. Lisa Retzl v njej na straneh 94–102 razpravlja o dezerterjih v okviru partizanskega boja, Peter Pirker na straneh 103–116 o usodah duhovnikov Antona Kuteja in Štefana Singerja ter pisatelja Janka Messnerja, Klaus Amann pa posamezna dela slovenskih koroških avtorjev vključuje v svojo razpravo *Beg pred zastavami. Wehrmacht, vojna in dezertacija v avstrijski literaturi* (str. 63–75).

Zeleni so v začetku leta 2009 v parlamentu sprožili zakonsko iniciativo, ki je slonela na delu ljudi Manoschekovega tima, deloma osebno povezanega z Zelenimi. Njegovi težišči sta bili priznanje krivice, povzročene dezerterjem in tistim, ki so zavrnili služenje vojske, pa tudi izničenje vseh obsodb proti nasilno steriliziranim in homoseksualnim. Oktobra 2009 je sledila zadnja parlamentarna etapa. Parlament je večinsko »končno in brez pridržkov« izrekel, da so bili dezerterji žrtve nacizma.

Komite oseb je v poteku razprav za rehabilitacijo žrtev zločinskega vojaškega sodstva sklenil, da bo, čim bo dosegel ta cilj, nadaljeval z delom, zato si je zastavil cilj na centralnem mestu Dunaja postaviti spomenik dezerterjem. Tudi pri tem je vodilno sodeloval Richard Wadani in cilj vseh je bil, da spomin na dezerterje z mestne periferije prenese v center mesta. Že nekaj let so se namreč teh žrtev spominjali v mestnem delu Kagran, kjer je bilo usmrčenih precej več kot 100 dezerterjev. Nanje je spominjala skromna spominska plošča. Spet je prišlo do intenzivnih razprav, kje naj bi postavili spomenik. Nekateri ugledni zgodovinarji so menili, da je treba spomin nanje vključiti v centralno spominsko obeležje na Heldenplatzu, kjer pa so se spominjali vseh žrtev obeh svetovnih vojn. Tedaj je potekala tudi razprava o glavnem oblikovalcu tega že obstoječega spominskega obeležja, posebnega »posvečenega prostora« v vhodnem ansamblu znamenitega dunajskega trga. Zagovorniki so bili mnjenja, da bi ta korak le podkrepil miselnost o Avstriji in Avstrijcih kot »kolektivnih žrtvah« in da morajo za dezerterje uveljaviti svoj spomenik. Že leta 2012 je potekala centralna spominska svečanost za dezerterje na Ballhausplatzu in tako naj bi tudi ostalo. Postavitev spomenika je omogočila šele koalicija med Zelenimi in Socialistično stranko Avstrije na Dunaju. V koalicijski pogodbi sta stranki zapisali, da bosta dezerterjem postavili poseben spomenik. Dokončni sklep, da spomenik postavita na Ballhausplatzu, je bil sprejet v soglasju z društvom dezerterjev 12. oktobra 2012, odkritje pa je potekalo 24. oktobra 2014 v obliki državnega akta. S tem aktom je Richard Wadani tako rekoč zaključil življenjsko delo in občutil veliko zadoščenje.

Verjetno je primer rehabilitacije dezertirjev in postavitve spomenika eden od redkih, za katerega je zaslužen upokojen politično osveščen posameznik. Wadani se je za to intenzivno boril od svoje upokojitve v letu 1984 vse do leta 2014. S svojim vztrajnim delom je najprej prepričal stroko, postopoma pa še politične predstavnike in dal državi in državljanom »prijaznejši« obraz.

Avguštin Malle

Bernhard Gitschtaler (izd.), Ausgelöschte Namen. Die Opfer des Nationalsozialismus in und aus dem Gailtal. Ein Gedenkbuch.

Salzburg – Wien: Otto Müller Verlag, 2015, 383 str. (s portreti in fotografijami)

V spominski knjigi prihaja poleg Bernharda Gitschtalerja do besede še 11 avtorjev, ki so tako ali drugače povezani z ziljskimi kraji, danes pa večinoma živijo v raznih krajih Avstrije, predvsem na Dunaju, kamor jih je zaneslo s trebuhom za kruhom. Tako se iz geografske distance posvečajo dogodkom v svojih rojstnih krajih med drugo svetovno vojno oziroma v obdobju nacionalsocializma. Nekateri so »družinsko obremenjeni«, ker v njihovih družinah praktično niso hoteli govoriti o tem času in vpletenosti družinskih članov v vojna dogajanja in dogajanja doma.

Izbrisana imena je druga knjiga Bernharda Gitschtalerja o nacionalsocializmu na Zilji. Prvo je pod naslovom *Das Gailtal unterm Hakankreuz. Über Elemente nationalsozialistischer Herrschaft im Gailtal* izdal leta 2013 pri celovški založbi Kitab sku-

paj z Danielom Jamritschem. V njej na 285 straneh razpravlja zlasti o Zilji v nacionalsocialistični publicistiki in ziljski mladini v nacionalsocializmu.

Avtorji v navedeni knjigi kot žrtve označujejo vse tiste Ziljane in Ziljanke, ki jih je nacistični režim preganjal, vse tiste, ki so se nahajali v koncentracijskih in drugih taboriščih ter v gestapovskih ječah, ne glede na to, ali so režim preživeli ali ne. K žrtvam prištevajo tudi tiste osebe, ki so umrle zaradi posledic preganjanja po 8. maju 1945. Pri raziskovalnem delu so se srečevali s številnimi težavami in povedali, da ljudje dolga desetletja niso želeli govoriti o tem obdobju, da so obračali pogled stran in časa niso preboleli. Spoznali pa so tudi, da so bili nekateri tudi koristniki. Pogovarjali so se s pričami

